

Людмила Довбня

кандидат філологічних наук, доцент

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені

Григорія Сковороди»

м. Переяслав

Тамара Товкайло

кандидат філологічних наук, доцент

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені

Григорія Сковороди»

м. Переяслав

ВНЕСОК В.М. ГАНЦОВА ТА Є.К. ТИМЧЕНКА У СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВОЗНАВЧОЇ НАУКИ

Вагоме місце в історії становлення української лінгвокультурологічної спадщини по праву належить Всеволодові Михайловичу Ганцову (1892-1979), котрий, як і переважна більшість знакових у науці постатей, зазнав репресій і впродовж усього життя потерпав від цинічних і жорстоких рішень тодішньої влади. Саме із цієї причини він не залишив по собі великої кількості напрацювань, проте ті 16 розвідок, що вийшли з-під його пера, мають велику наукову цінність у сфері українського мовознавства.

Громадянська позиція і неабиякий фаховий авторитет великого вченого були визнаними й належно поцінованими світовою науковою спільнотою. В. Ганцов невтомно працював у царині нормалізації української літературної мови, зокрема брав активну участь у діяльності Харківської правописної комісії. Саме він є автором розділу з правопису незмінних слів (1926) та академічного Російсько-українського словника. Слід констатувати, що в зазначений період не було жодної належної граматики української мови. Однак науковці розуміли, що саме мова є тим першоелементом відродження і становлення української нації, який має охоплювати всі сфери суспільного життя, особливо в період культурного

відродження етносу. Учені констатували наявність великої кількості лексичних запозичень, які суперечили внутрішній структурі української мови і не вписувалися в її загальну лексичну і словотвірну канву. Необхідне було фахове втручання у процес нормалізації української мови. У цьому аспекті виникла наукова дискусія між В. Ганцовим і А. Кримським, котрий застерігав, що унормування передбачає втискання мови в певні рамки і може її знищити, оскільки вона ще не має такої сили, щоб регулювати діалектне розмаїття. В. Ганцов же наполягав на тому, що мовознавець на основі фахових знань повинен встановити норми відповідно до структури мови та її духу і таким чином забезпечити лексико-словотвірний зріз від потрапляння невластивих йому елементів, у т. ч. й запозичень. Окрім питань унормування української мови, учений вважав за доцільне зацентувати увагу на співвідношенні літературної мови й територіальних діалектів.

Ю. Шевельов, аналізуючи мовознавчий доробок В. Ганцова, поділяє його на дві групи. До першої групи він відносить розвідки з історичної діалектології, до другої – напрацювання щодо літературної мови та шляхів її розвитку, у яких він перш за все засвідчив свою громадянську позицію. Науково вагомими в розвитку українського мовознавства є праці першої групи. Учений пропонує власну класифікацію північноукраїнських говірок, фахово коментуючи їх поділ на східну (лівобережну), посередню і західну.

Опрацьовуючи орфоепічну специфіку північноукраїнських говірок, В. Ганцов приділив значну увагу дифтонгам, скоригувавши наукові розвідки попередників (К. Михальчука, Я. Розвадовського). Учений здійснив теоретичний опис дифтонгів і з'ясував їхню роль як у системі північноукраїнських говірок, так і в історичному розвитку загалом. Саме у процесі дослідження фонетичної природи дифтонгів В. Ганцов довів історичну єдність українських говірок. Об'єктом наукових інтересів В. Ганцова неодноразово ставала історія розвитку українського вокалізму. Окрім дифтонгів, учений аналізував розвиток *а* та *ѣ*, а також *е*, *и*, *о*, у результаті чого підтвердив думку про суттєві відмінності між південно- й північноукраїнськими говірками. На основі аналізу фонетичного матеріалу вчений доходить висновку, що

відмінність південних і північних українських говірок є очевидною. Аналізуючи розвиток українського діалектного вокалізму, дослідник звертає увагу на те, що приголосні перед е не зазнавали пом'якшення. З огляду на це вчений констатує, що перехід е → о міг відбутися лише за умови закритого складу.

Стосовно сфери консонантизму вчений справедливо стверджує, що праслов'янський рефлекс *dj зазнає неоднакових трансформацій в українській та інших мовах. Специфічною ознакою українських регіональних змін, на думку В. Ганцова, є перехід давнього *dj у дж (саджу, ходжу).

Дослідження козелецьких говірок стало вихідним пунктом цілої низки фактів у фахово обґрунтованому описі, аналізі та науково зрілих висновках ученого: ствердіння р та ц, рефлексії љ, постання і в префіксах піді-, розі-, зі- тощо.

З огляду на сказане слід констатувати, що В.М. Ганцов під час коротких періодів перебування на волі зумів презентувати українській і світовій спільноті взірець громадянської мужности, гідности й порядности, а також наукове потрактування окремих загальнолінгвістичних ідей, діалектологічних тлумачень, історико-фонетичних описів, лексикографічних напрацювань, що є потужним поштовхом до розвитку сучасних мовознавчих досліджень.

Біля витоків української мовознавчої науки, що ознаменували становлення та усвідомлення вагомості українського слова, яскраво виділяється постать великого вченого, перекладача, педагога, людини енциклопедичних знань, активного громадського діяча Євгена Костянтиновича Тимченка (1866-1948). Різномічність лінгвістичних зацікавлень ученого засвідчують його праці, серед яких – монографії, підручники, словники, низка наукових статей тощо.

Аналізуючи лексикографічну спадщину Є. Тимченка, слід звернути особливу увагу на його «Русско-малороссийский словарь». Метою його створення було «... дати можливість читачам вивчати українську мову і вміти перекладати відповідне російське слово рідною мовою; зберегти самостійність української мови; захистити українську мову від негативного впливу російської; показати багатство української мови; розкрити словотворчі можливості української мови» [Кровицька, с. 77].

Важко переоцінити внесок Є. Тимченка в українську лексикографічну теорію і практику.

Учений приділяв значну увагу питанням української граматики, діалектології, історії мови. Так, у його працях, присвячених синтаксису відмінків, використано фольклорні матеріали. Значних зусиль доклав Є. Тимченко до створення разом із К. Михальчуком «Програми до збирання діалектних одмін української мови» та написав інші праці з діалектології.

Вагомими є напрацювання вченого і в розвитку діахронічної та синхронічної фонетики. Є. Тимченко аналізує мову з огляду на її важливість у процесі консолідації нації і робить це не декларативно, а із залученням значної кількості матеріалу, перш за все такого, що стосується порівняльно-історичної фонетики слов'янських мов загалом та фактів розвитку звукового ладу української мови зокрема. Мовознавець ґрунтовно описує та ілюструє прикладами найважливіші історико-фонетичні процеси пізньопраслов'янської епохи та періоду, що хронологічно слідував за нею. Виклад матеріалу праці характеризується науковою точністю і засвідчує високий рівень лінгвістичної ерудиції її автора [4].

Описуючи долю праслов'янських [t'] і [d'], що сягають індоєвропейських *tj, *dj, Є. Тимченко називає їхні українські наслідки [ч] і [дж] і зауважує, що останній із плином часу спростився в [ж] (свіча із *svět'a, межа (меджа) із *med'a). Аналізуючи еволюцію напівпалатальних і палатальних праслов'янських приголосних, автор статті констатує, що вони перед [e] < прасл. [e] і [ь], а також перед [и] зазнали ствердіння (небо, пень, нива).

У сфері історії українського вокалізму учений акцентує увагу на тих змінах, які згодом відбилися як у літературній мові, так і в діалектах:

У зазначеній статті [4] Є. Тимченко аналізує наслідки двостороннього процесу занепаду-вокалізації зредукованих та їх рефлексії перед [j]. Учений здійснює порівняльно-історичний аналіз трансформації звукосполучень голосних із плавними *or, *ol, *er, *el на початку та в середині слова.

У процесі діахронічного аналізу слов'янського вокалізму автор згадує і про деназалізацію, якої зазнали звуки [ɔ] та [ɛ]. Так, на українському ґрунті [ɔ] > [y]

(*dǫbъ > дуб). Аналогічна зміна фіксується в білоруській, російській, чеській, словацькій і лужицькій мовах. В українській мові [ɛ] > [’a] (žęti > жати).

Провівши глибинний порівняльно-історичний аналіз українського вокалізму й консонантизму, Є. Тимченко на підставі об’єктивних наукових даних робить вагомий висновок про походження української мови не із східнослов’янської єдності. Він переконливо доводить, що її витоки – у праслов’янській мові, зокрема в одному з її діалектів. Цінними є думки вченого щодо джерел вивчення історії української мови. Він вважає, що її розгляд слід починати із другої половини XI ст., мотивуючи тим, що «... перші пам’ятки, де відбилися прикмети нашої мови, сягають саме цієї доби» [Там само, с. 21]. Значну увагу дослідник приділяв пам’яткам світського характеру, оскільки мова релігійних текстів зазнала значного південнослов’янського впливу, однак першочергового значення надавав живим говорам.

В.М. Ганцов і Є.К. Тимченко презентували світові авторитетні зразки мовознавчої діяльності та громадянської порядності й мужності, залишили потужну наукову спадщину, що стала підґрунтям для створення сучасних українських лінгвістичних учень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганцов В. Характеристика поліських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку. *Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук*. Київ: Друк. ВУАН, 1923. Кн. 2-3 (1920-1922). С. 116-144.

2. Довбня Л.Е., Товкайло Т.І. Порівняльно-історична фонетика як засіб з’ясування української мовної генеалогії (за матеріалами статті Є. Тимченка «Слов’янська одність і становище української мови в слов’янській родині»). *Теоретична і дидактична філологія*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 29. С. 32-41.

3. Кровицька О. Лексикографічна спадщина Є. Тимченка. *Українська мова*. Національна академія наук України. 2007. №1. С. 74-81.

4. Тимченко Є. Словянська одність і становище української мови в словянській родині. Україна. *Науковий трьохмісячник українознавства*. Книга 4. Київ: Державне видавництво України, 1924. С. 3–9.